

Den moderne pressen som historisk kilde.

Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale.

Den almindelige historiske kildekritikk — slik som vi finner den f. eks. i Erslevs kortfattede fremstilling i »Historisk Teknik» — har sit egentlige utgangspunkt i middelalderforskningen (og tildels i oldtidsforskningen). Og selv når den søkes overført fra middelalderen til moderne tid — slik som f. eks. Arup programmatisk har gjort det i sine kritiske »Studier i nyere dansk Historie»¹ — har man i regelen nøiet sig med å kreve de metoder som er utarbeidet for middelalderen anvendt også på det moderne materiale.

At dette krav i og for sig er fuldt berettiget og at det er nødvendig å hevde det med stor skarphet, nærer jeg ingen art av tvil om. Men det tør være et spørsmål om det ikke er nødvendig å gå endnu et skridt videre, å søke utarbeidet nye kritiske arbeidsmetoder for det nye materialet.

Saken er jo den at den kildekritikk, hvis grunnsetninger her i Norden klarest er formulert av Kr. Erslev, i alt vesentlig er utarbeidet for hvad man kunde kalde »individuelle kilder». d. v. s. kilder, frembragt av en enkelt (eller et par) forfattere, hvis personlighet man kan fikserer med større eller mindre skarphet; man opererer derfor — med større eller mindre trygghet — med den sammenheng i den enkelte kilde, som personsammenhengen gir — ialfall når man har opnådd å skille ut hvad der måtte være av fremmede bestanddeler.

For det 19—20 årh.s vedkommende derimot er kilde-materialet i ganske stor utstrekning ikke av slik individuell, men av kollektiv karakter, d. v. s. det er frembragt av en

¹ (Dansk) Hist. Tidsskr. 9 R, I s. 129 ff., og Scandia I s. 119 ff.

større eller mindre gruppe av personer, hvor den enkeltes andel i frembringelsen bare i liten grad lar sig særskilt bestemme; vurderingen av kilden, både som helhet og i de enkelte stykker, må derfor skje på et annet grunnlag end hvor vi har med enkeltmannsfrembringelser å gjøre; og vi må søke å nå frem til kritiske arbeidsmetoder som tillater os å arbeide med slike »kollektive kilder» likeså godt som med de »individuelle».

Viktigst av disse »kollektive kilder» er sikkert pressen¹, som vi her skal se litt nærmere på, idet vi dog hele tiden ser bort fra artikler av navngivne forfattere eller av forfattere som med nogenlunde sikkerhet kan identifiseres. Overfor slike artikler må jo kildekritikken gå frem efter de samme principper som gjælder for »individuelle kilder» i det hele.

Det er for det første klart at avisene — som de fleste litterære kilder — kan brukes av historikeren på to måter, som »beretning» og som »levning» for å bruke Kr. Erslevs terminologi — det vil si som fortelling om bestemte begivenheter og som uttrykk for bestemte kulturelle og sociale tilstander eller forhold. I første tilfelle gjælder det å bringe på det rene beretningens sannhetsinnhold, undersøke i hvilken grad og i hvilken retning den må antas å være farvet av bestemte synspunkter, meninger og interesser, og hvilke andre feilkilder man må regne med. I annet tilfelle gjælder det å bringe på det rene, hvilke samfundslag, partier og interesser, avisen representerer, hvor stor utbredelse den har, hvad innflytelse den øver o. s. v.

I ganske stor utstrækning er det således den samme art

¹ Jeg skal i denne forbindelse bare ganske kort peke på at vi også har andre kollektive kilder av stor betydning. Enhver som har arbeidet litt med moderne utenrikspolitikk vil således vite i hvor høi grad kollektive begreper som »Foreign Office», »Ballplatz», »Wilhelmstrasse», o. s. v. er håndgripelige realiteter; men ikke bare dokumentmaterialet fra dem, også materialet fra politiske partier og en rekke andre organer for moderne samfundsliv trenger sin spesielle metodiske behandling på grunn av sin kollektive karakter.

av undersøkelser som må gjøres til begge slags bruk, og som grunnlag for samvittighetsfull, vitenskapelig bruk av en avis som historisk kilde må det altså i hvert enkelt tilfelle kræves kjendskap til nettop den avisens stilling og forhold. En inngående norsk pressehistorie er derfor et nødvendig forarbeide, før den historiske forskning i Norge for alvor kan begynne å utnytte det vældige og uvurderlige kildestoffet som avisene inneholder, og på det området er det — som bekjent — mer end magert med hvad vi har — det rækker ikke stort lenger end til jubilæumsartikler i forskjellige blad og nogen kortfattede artikler i konversasjonsleksika og andre opslagsbøker.

Men selv før vi får en slik virkelig norsk pressehistorie, kan det dog fra historisk side gjøres et og annet til forberedelse av kildekritikkens anvendelse på pressen, og det er en slik begynnelse som her skal bli forsøkt.

Vil man forsøke å periodisere den norske presses historie, er det utvilsomt det letteste å ta sit utgangspunkt i avisenes størrelse, tekniske utstyr og journalistiske præg; langt vanskeligere er det å få tak på deres økonomiske og sociale grunnlag, hvem som eier (eller finansierer) dem, forholdet mellem abonnentinntekt og annonseinntekt, lesekretsens art og lignende, vesentlige faktorer. I lengden kan det ikke undgås at man må forsøke å få rede på også disse forhold — så eksakt som mulig — men det kan neppe skje uten ved hjelp av monografier over de enkelte presseforetagender, som endnu ikke foreligger, og en brukbar periodisering ut fra økonomisk-sociale synspunkter er derfor idag endnu en umulighet.

Vil man på grunnlag av de opplysninger, som idag er tilgjengelige, sette et tidspunkt hvorfra man kan regne den moderne presse, må man vistnok bli stående ved de politisk bevægede år omkring 1880. De avgjørende ting som begynner da er følgende: Den vældige vekst både av enkelte avisforetagender og av oplagene¹ — grunnleggelsen av en ar-

¹ Antallet av aviser og tidsskrifter vokste fra 166 i 1875 til 429 i 1900 og 596 i 1910. Det samlede antal eksemplarer av disse som blev befordret i

beiderpresse — provinspressens opsving. Dertil kommer den modernisering av journalistikken som innledes med at O. Thommesen blir redaktør av »Verdens Gang» (1878), og den tilsvarende modernisering av pressens tekniske apparat, som navnlig utgår fra »Aftenposten» og dens store fremgang i 1880-årene.

Det blir da den perioden i den norske presse, som begynner omkring 1880, vi her kommer til å beskjeftige os med, og vi vil ikke befatte os med andre sider av utviklingen end de som har betydning for pressens bruk som historisk kilde.

Historikeren og politikeren professor Yngvar Nielsen skriver i sin dagbok for 3. okt. 1882¹:

»Amandus Schibsted sagde idag, at Friele nu stod under tryk av Morgenbladets eiere, de unge De Besche'er, der endog arbeidede paa at faa ham under censur, og som forøvrigt vilde modernisere bladet. Friele er heller ikke i rigtigt humør om dagen. Han har aabenbart lidt nederlag i spørsmålet om det konstitutionelle partis valgmandsliste. De Besche'erne tænkte paa en eftermand; men jeg tror, at de skal have vanskelig ved at finde nogen; Schibsted nævnte fhv. stiftsprovst Dons»².

Yngvar Niensens kilde er åpenbart ikke helt god. Amandus Schibsted var redaktør for »Aftenposten», en avis som nettop ved denne tid holdt på å gå over fra å være et rent nyhets- og avertissementsforetagende til å bli et politisk organ med konservativt præg. Mens »Morgenbladet» i hovedsaken la an på å vinne embedsstanden og akademikerne, var »Aftenposten» småborgerskapets blad; men som falsmenn for den samme, konservative, politik i en sterkt tilspisset si-

posten vokste fra 8 mill. i 1876 til 17 mill. i 1885, 54 mill. i 1900 og 83 mill. i 1908. Hadde man en brukbar statistikk over de eksemplarer som blev bragt om av bud, vilde veksten sannsynligvis vise sig å være endda større.

¹ Under Oscar II's regjering, s. 135.

² Dons var siden 1. juli 1882 redaktør av »Trondhjems Adressecontors Efterretninger».

tuasjon kom de to avisene likevel i et skarpt konkurranseforhold til hverandre, og motsetningene dem imellem blev ikke mindre, fordi den ene avisen fortrinnsvis bygget på redaktørens politisk-journalistiske talent, den andre på forretningsmessig og teknisk foretagsomhet.

På den andre siden var Schibsted gjennom al sin tid kjendt som en ualmindelig duelig reporter, der hadde særlige gaver for å snappe op bynyt, likesom det i og for sig er en helt naturlig tanke at »Morgenbladets» eiere — »de unge de Besche'er» hadde overtat det ved arv i 1875 — nettop med tanke på den konkurrerende »Aftenposten» kunde ha lyst til å gå til en gjennomgripende modernisering av sin avis.

Det er imidlertid ikke for os hovedsaken å løse spørsmålet om hvormeget sannhetsinnhold der er i Yngvar Niensens rykte. Hovedsaken er at vi alt ved begynnelsen av den perioden, vi beskjeftiger os med, møter problemet om forholdet mellem den økonomiske og den politiske makt over en avis i dens enkleste form, som forholdet mellem eieren og den ansatte redaktøren¹.

Den rent ytre side av dette forholdet lar sig i reglen bringe nokså klart på det rene. Man vet f. eks. om de to nevnte avisene, at Schibsted helt til sin død i 1913 var både eier og chefredaktør for »Aftenposten», selv om den rent politiske ledelsen nok i regelen lå i andre hender end hans (1892—1908 redaktør Fr. Bætzmann), mens »Morgenbladet» fra 1857 av har arbeidet med ansatte redaktører. Men i realiteten er man ikke langt hjulpet med å konstatere et slikt ytre forhold, idet de faktiske maktforhold avhenger av mer kompliserte ting.

¹ Problemet er i og for sig meget eldre end den »moderne» pressen — vi møter det i Norge alt i landets eldste avis, »Norske Intelligenssedler», hvis første nummer utkom den 25. mai 1763. Den er grunnlagt av boktrykker Schwach og byens præsident Feddersen; i første halvår 1764 redigeres den av et anonymt selskap, »De Tænkende», som imidlertid efter nogen måneder opgir sin virksomhet, øiensynlig fordi eieren, boktrykkeren, er blitt rædd for den polemiske tonen i bladet og derfor selv vil overta ledelsen. Jfr. J. N. Wilse, Reise-Iagttagelser I (Kjøbenhavn, 1790), s. 200 f.

Først og fremst melder her det spørsmål sig, om politiske eller direkte økonomiske hensyn er avgjørende for et blads eiere. Man opererer i regelen ganske schematisk med begreper som »høireaviser», »venstreaviser», »socialistaviser» o. s. v., uten å tenke på, at det direkte eiendomsforhold stiller sig meget forskjellig i de forskjellige partier og at dette får inngripende følger for avisens forhold til partiorganisasjonene.

Klarest er forholdet for den socialistiske presses vedkommende, idet denne (på ganske få undtagelser nær) er direkte eiet og ledet av selve det politiske parti som organisasjon. Det norske arbeiderpartis centralstyre fungerer likefrem som direksjon for partiets hovedorgan »Arbeiderbladet»¹ i Oslo.

For den som vil studere partiets opfatning og holdning, er derfor arbeiderpartiets presse en langt påliteligere kilde end de »borgerlige» avisene er det for studiet av de borgerlige partier, idet økonomiske og personlige synspunkter har så meget lettere for å gjøre sig gjældende i disse siste.

Imidlertid må man ikke se bort fra at det bare er hovedorganet som tilhører centralpartiet; de lokale arbeideravisene tilhører de respektive lokale partiavdelingene, og det er derfor ikke noget iveien for at der i en given situasjon kan bli uenighet mellom hovedorganet og en lokalavis. Det var f. eks. tilfældet under den langvarige strid mellom den »gamle» og »nye» retning i arbeiderpartiet i årene 1912—18, hvor centralstyret og hovedorganet tilhørte den »gamle» retning, mens den ene lokalavis efter den andre — i første række »Ny tid» i Trondhjem og »Arbeidet» i Bergen — tok parti for den »nye».

Forholdet i den norske arbeiderpresse er² forsåvidt helt

¹ »Arbeiderbladet» het før 1. april 1923 »Socialdemokraten», som igjen er en fortsættelse av boktrykker Chr. H. Knudsens »Vort Arbeide», der utkom fra mai 1884 til utgangen av 1885. Først fra 1893 blev dog »Socialdemokraten» helt overtat av partiet; før den tid var den et privatforetagende på lignende måte som de borgerlige aviser.

² Eller rettere sagt *var*; i de siste seks—åtte år er en række aviser

forskjellig fra hvad det er i den danske, som praktisk talt i sin helhet eies og ledes fra København. Det er derfor i Danmark ikke stort å lære om socialdemokratiet ved å læse andre aviser ved siden av »Socialdemokraten» i København, mens det derimot i Norge er helt nødvendig også å læse lokalaviser, hvis man vil forstå hvad det norske arbeiderparti er.

Nærliggende for den historiker som benytter arbeiderpressen, er det å tro at den ikke bare i politiske spørsmål gir uttrykk for arbeiderpartiets syn, men også i faglig-økonomiske spørsmål for den faglige landsorganisasjons.

Dette er imidlertid ikke mer end tre-kvart riktig. Selvsagt vil man alltid kunne regne med at arbeiderpressen under streiker, lockouter eller andre faglige konflikter tar de kjæpende arbeideres og deres organisasjoners parti, men anderledes kan saken stille sig, når det gjælder spørsmålet om hvorvidt arbeiderne bør ta en kamp, om de bør fortsætte en streik — kanskje utvide den — eller gå til forlik o. s. v. Det organisasjonsmessige forhold mellom det politiske arbeiderpartiet og den faglige ledelsen har vistnok undergått visse endringer i årenes løp; men der har dog alltid været så megen selvstendighet for hver av de to grenene av arbeiderbevegelsen, at man ikke uten nærmere undersøkelse av den enkelte situasjon kan gå ut fra at den politiske arbeiderpressen gir uttrykk for fagorganisasjonens meninger eller ønsker.

Av de borgerlige partiers aviser i Norge står bare Bondepartiets forsåvidt i en lignende stilling som Arbeiderpartiets, som de i stor utstrekning tilhører partiet som eiendom; men dette partiet og dets presse er endnu så ungt — partiet deltok første gang i en valgkamp i 1921 — at det ikke lønner sig å gjøre det til gjenstand for nærmere undersøkelse; det kan dog være umaken værd å nevne at det i sin organisasjonsmessige opbygning i høi grad har tat arbeiderpartiet til mønster.

blit økonomisk avhengige av centralpartiet. Hvilke følger dette kan ha fåt for deres politiske selvstendighet, ligger det utenfor opgaven her å undersøke.

De såkaldte »høireaviser» og »venstreaviser» er derimot gjennomgående privateiendom, ikke partieiendom. Men også her gjør det sig dog betydelige forskjelligheter gjældende.

Man kan kanskje stille op som en almindelig regel at jo større et avisforetagende er, jo større utbredelse, inntekter, kapital det har, des sterkere vil eierinteressene trø frem i hele bladets holdning; og på den andre siden: jo mindre bladet er, jo mindre kapitalinteressen, des lettere vil de rent partipolitiske synspunktene ha for å bli de rådende¹.

Den konservative danske politiker dr. Fraenkel uttalte i det danske folketing i mars 1928²:

.... »der findes ikke Spor af officielt eller andet Afhængighedsforhold mellem os og de store konservative Blade her i Byen.

Sagen er, at »Nationaltidende» og »Berlingske Tidende» ikke er Partiblade som »Socialdemokraten» og »Politiken». — Jeg vilde ønske, vi Konservative hade et Partiorgan; de to Blade er to store Forretninger, hvori der er bundet store Kapitaler. Disse skal forrentes og give Udbytte, og forretningsmessigt befinner de sig vel ved at være konservative. Dog, hvis de i Morgen vil befinde sig økonomisk vel ved at være noget andet, vil de to Blade sikkert kalde sig det, og det er de jo berettigede til, det er der intet at sige til. Men derfor er det urigtigt at lade os høre for, hvad der staar det ene eller andet Sted; thi der er ingen Forbindelse imellem disse Blade og de Konservative».

Bortset fra den av en akut situasjon bestemte tone i denne replikken lar det objektive sannhetsinnholdet i den sig ikke benekte, likesom det også tør være klart at forholdet ikke bare har sin riktighet for Kjøbenhavns vedkommende, men også for andre hovedstæders. Hvad der kan være tvilsomt, er, om det forholdet, dr. Fraenkel fremhæver — at de såkaldte konservative aviser i høiere grad er å betrakte som

¹ En interessant belysning av det som her er påpekt, vilde man kunne få ved en gjennomgåelse av dansk »Politikens» historie, som imidlertid falder utenfor opgaven her.

² Referat i »Nationaltidende» 15. mars 1928.

forretninger end de andre partienes — om dette forholdet virkelig er almenyldig; man kan navnlig ha sine meget sterke tvil om dette for Kjøbenhavns vedkommende. Men for Oslos vedkommende slår det ialfall ganske godt til.

Av rent forretningsmessig karakter er her det gamle »Christiania Nyheds- og Avertissementsblad» eller »Morgenposten» — populært kaldt »Sværtta», efter den dårlige sværte, det en tid brukte; det er helt upolitisk, om end nok til en viss grad konservativt orientert, og vender sig i hovedsaken til en lesekrete, som setter mere pris på »faits divers», som franskmennene sier, end på virkelige artikler eller meninger. Betraktet som »levning» er dette blad av betydelig interesse; ikke mindst dets avertissementsstof gir fyldige opplysninger om mangfoldige forhold som ellers ikke lett kan efterspores — f. eks. om de talrike, små, skiftende sekt- og vekkelsesfenomener i byens »brede lag». En gjennomgåelse av bladets abonnementsprotokoller med det for øie å få klarhet over i hvilke sociale lag denslags bevegelser har sine sterke røtter, vilde sikkert gi verdifulle resultater.

Men ser vi bort fra denne avisen som står i en klasse for sig selv, forskjellig fra den »høiere» pressen som har politisk karakter, er det vesentlig to aviser i Oslo som har en utpreget forretningsmessig karakter — begge konservative. Det er den før nevnte »Aftenposten» og »Tidens Tegn».

Navnlig den siste har en historie, som er meget lærerik for moderne presseutvikling¹. Det blev grunnlagt våren 1910 av den gamle redaktøren for »Verdens Gang», O. Thommessen, som følge av en strid mellom ham og den økonomiske ledelsen for »Verdens Gang», der endte med at Thommessen

¹ En enkelt side av »Tidens Tegn»s historie må vi her forbigå, uaktet den i og for sig er interessant nok; det er den begynnelse til kapitalkoncentrasjon — man kunde nesten si til trustdannelse — som her er foregått. Avistruster av lignende art som de store engelske eller tyske fins ikke i Norge, ikke engang slike felles-foretagender som f. eks. »de Ferslewske blade» i Danmark. Men »Tidens Tegn» har ialfall gjort en slags begynnelse ved å opkjøpe og inkorporere i sig tre konkurrerende aviser, »Norske Intelligenssedler», »Verdens Gang» og »Ørebladet».

fratrådte som redaktør. Etter hvad der dengang blev oplyst, gjaldt striden ikke egentlig de meninger som skulde hevdes i bladet, men et spørsmål av mere rent teknisk, økonomisk art, nemlig om hvor meget spaltrum redaksjonen skulde rå over, og om hvem der i siste instans skulde bestemme avisens størrelse og stofmengde, redaktøren eller den økonomiske ledelsen.

Riktigheten av disse opplysninger synes også — ialfall i nogen grad — å bekreftes av det faktum at »Verdens Gang» etter Thommessens fratreden fremdeles vedblev å ledes som organ for det i disse årene nyorganiserte, konservativt orienterte, parti, »Det frisindede venstre», helt til det i 1914 kom på nye eieres hender og etterhånden gik over til det virkelige »Venstre».

O. Thommessen hadde, da han grunnla »Tidens Tegn», været redaktør av »Verdens Gang» i 34 år, og hans redaktørstilling i det nye bladet varte bare til 1917, da stillingen blev overtatt av hans søn, dr. Rolf Thommessen.

Det spenningsmomentet mellom mengden av annonser og mengden av lesestoff, som blev angitt å være grunnen til konflikten mellom redaksjon og økonomisk ledelse i »Verdens Gang», vil praktisk talt alltid være tilstede i enhver avis og har lite med avisens kildeværdi å gjøre. Men til vurdering av det økonomiske grunnlaget, en avis arbeider på, har allikevel annonsemengden i en avis og navnlig forholdet mellom annonser og oplag adskillig betydning.

Under forutsetning av at annonseprisen pr. linje holder sig uforandret, er det klart at nettoutbyttet av annonsene vil være synkende ettersom oplaget stiger, idet papirutgiften til annonsene blir større, jo flere abonnenter bladet sendes ut til. Og der vil derfor alltid være et punkt hvor det likefrem blir til tap for avisen å få flere abonnenter, hvis den ikke samtidig kan sette annonseprisene op. Disse siste prisene er den enkelte avis imidlertid ikke uten videre herre over, idet den må kunne konkurrere med andre blad som fordi de har mindre oplag, kan arbeide lønnsomt med lavere annonsepriser, og ialfall teoretisk kan det derfor være en

grense for hvor langt det lønner sig for en avis å arbeide sit oplag op.

Den rene eierinteressen vil derfor under visse omstendigheter tilsi å arbeide for en stansning i avisens vekst, mens den journalistiske lederinteressen vil være knyttet til stadig å søke foretagendet gjort større. Det er en motsetning som står i iøinefaldende parallelisme til den som Walther Rathenau i sit essay »Vom Aktienwesen» konstaterer mellom eierinteressene og lederinteressene i almindelige aktieselskaper.

For hele den måten, en avis ledes på — selv bortsett fra politiske saker — er det derfor av viktighet hvordan forholdet mellom eier og redaksjon er. Det gir således »Tidens Tegn» et preg for sig selv at redaktøren også er bladets hovedeier, mens det annet store og kapitalsterke konservative blad »Aftenposten» siden 1913 har arbeidet med ansatte redaktører.

Når vi til dato vet så litet om de »borgerlige» partienes forhold til sine respektive politiske partier, henger det ikke bare sammen med mangelen på pressehistoriske, men også på partihistoriske studier i vårt land. Navnlig for høirepartiets vedkommende er vår viden om dets organisasjonsmessige utvikling, om forholdet mellom centralledelsen og partiets avdelinger og mellom partiet og pressen nesten lik null. Litt mere vet vi om de tilsvarende forholdene innenfor venstre, fremfor alt takket være Halvdan Kohts store biografi av Johan Sverdrup; men den stanser like i begynnelsen av den perioden som her interesserer os, og for tiden etter 1890 vet vi ikke svært meget mere om venstrepartiet enn om høirepartiet.

Imidlertid synes det dog å være på det rene at forholdet mellom parti og presse i regelen har været (og er) intimere i venstre enn i høire, selv om man heller ikke i venstre, uten med store forbehold, kan tale om »partiorganer» på samme måte som i Arbeiderpartiet.

Meget illustrerende for den bare *delvise* avhengigheten av det politiske venstreparti som karakteriserer en stor del

av dets presse, er arbeidet for å skaffe Johan Sverdrups regjering et organ i hovedstaden i årene 1886—87¹.

Under den process som endte med å kløve det gamle, store venstrepartiet i to, det »rene» og det »moderate» venstre, stillet etterhvert alle² venstreavisene i Kristiania sig på det rene venstres side, det vil si mot regjeringen Sverdrup, og det blev påtrengende nødvendig for regjeringen å skaffe sig en talsmann for sin politikk i hovedstaden.

Ledende i arbeidet for dette blev regjeringens eneste pengemann, statsråd Astrup. Alt før hadde Astrups penger spillet inn i venstres og Johan Sverdrups forhold til pressen, ved redaktørskiftet i »Dagbladet» i 1882³, da Sverdrup — forgjeves — hadde forsøkt ved hans hjelp å bevare den mann, han ønsket, som redaktør for venstres hovedorgan i hovedstaden.

Nu kunde det først være spørsmål om å stifte et helt nyt blad, og Astrup var villig til å skaffe penger til det; men det var langt billigere å forsøke å få makten over »Dagbladet», hvor Astrup var den største aktie-eieren; han eide omtrent $\frac{1}{3}$ av aktiene. På generalforsamlingen i mars 1887 lyktes det imidlertid »Dagbladet»s hittidige ledelse å avvise regjeringsfraksjonens forsøk på å fremtvinge redaktørskifte.

Derimot seiret regjeringsvennene samtidig i »Kristiania-posten», hvor også Astrup var stor aktieeier, og under ledelse av dikteren Per Sivle (fra 5. april 1887 av) blev dette nu helt regjeringsvenlig og moderat. Regjeringsorgan i egentligste forstand blev det dog ikke: »Jeg har» — skriver Sverdrup i 1891 — »staaet udenfor Bladets Redaktion, — en og anden sjelden Gang har jeg talt med dets Redaktør, altid paa Henvendelse; men jeg har ingen Indflydelse øvet eller kunnet øve paa Bladets Optræden i det Store og Hele».

Nogen virkelig betydning kunde »Kristiania-posten», som bare utkom tre ganger i uken, desuten ikke få, og planene

¹ Halvdan Koht, Johan Sverdrup, III s. 350 ff.

² Bare med undtagelse av den lille Kristianiautgaven av den moderate »Vestlands-Posten» i Stavanger.

³ Koht I. e. s. 59.

om å lage et helt nyt regjeringsorgan blev derfor ikke oppgitt. Men så begyndte forholdet mellem Sverdrup og Astrup å kjølnes; alt høsten 87 var bruddet nær, og dermed var den økonomiske muligheten for projektet borte¹.

På lignende måte er en rekke senere forsøk på opprettelse, omdannelse eller re-finansiering av venstreaviser forløpet. Sommetider har det lyktes, sommetider ikke; men felles for dem alle — eller nesten alle — er det at enkelte formuende partimedlemmers »offervillighet» har været bestemmende for hvad der skulde skje, og at parti-interessene derfor ikke har kunnet bli avgjørende lenger end disse enkeltmenn ønsket — eller ialfall tillot det.

Forholdet mellom eier og redaksjon er imidlertid bare én side av saken. Gjælder det å bringe på det rene hvad det er for økonomiske krefter som øver innflytelse på en avis' holdning, må man i like så høi grad ta hensyn til abonnentene og annonsørene. Det kan diskuteres om i hvor høi grad direkte økonomiske interesser øver innflytelse på et bestemt presseorgans almindelige holdning eller på dets holdning til bestemte saker; men det er ikke tvil om at enhver avis *også* er en forretning, i hvis ledelse forretningsmessige hensyn må gjøre sig gjældende.

Pressen forsøker riktignok selv å legge skjul på dette faktum, å opretholde den fiksjon at den bare skriver det, den »mener», og aldrig tar »utenforliggende» hensyn, og denne camouflagen kan volde undersøkelsene av de konkrete enkeltheter adskillig besvær. Men selve faktum blir likevel stående.

De økonomiske hensynene, pressen må ta, kan i hovedsaken henføres til tre grupper: hensyn til abonnenter (og kjøpere²), hensyn til annonsører, hensyn til mektige organisasjoner (og enkeltmenn).

¹ Beretningen om de første forsøkene på å skaffe det svenske Lantmannapartiet en partipresse (Edvard Thormøen, Lantmannapartiet, s. 363 ff.) viser påfallende overensstemmelser med forholdene i Norge.

² Den norske presse er i alt vesentlig lagt an på å selges til faste abonnenter, — gatesalg og annet »løssalg» spiller en meget liten rolle, undtagen

Overfor sine abonnenter er pressen i hovedsaken — om der enn er plass for adskillige undtagelser — nødt til å servere både de nyheter og de meninger som dette publikum vil ha. Ønsker et bestemt publikum å høre at det betaler for store skatter, blir det opgaven for den avis som betjener dette publikum, å påvise det økonomisk og politisk skadelige, det moralsk nedbrytende, det overflødige og unyttige ved disse skattene. Og ønsker et annet publikum å høre at det er for dårlig lønnet, blir det igjen opgaven for den dertil svarende avis å påvise hvor uheldig det fra alle synspunkter set er at stat, kommune og private arbeidskjøpere betaler slike usle lønninger.

Naturligvis vil forholdet bare i de færreste tilfelle fortone sig så brutalt. I regelen vil der være en naturlig tendens til overensstemmelse mellom avisen, det politiske parti, den tilhører, og det publikum, den skriver for, og et forsøk på her å granske hjerner og nyrer vil bare i sjeldnere tilfelle være nødvendig eller kunne føre til resultater.

Langt betydningsfullere for vurderingen av en avis' holdning er de hensyn, den må ta til sine annonsører; det er her man tydeligst merker forskjellen mellom de aviser, som er vesentlig forretningsmessig, og de som er vesentlig politisk bestemt.

Også på dette område er noen enkle, almene betraktninger iøinefallende. En avis som har en vesentlig inntekt ved annonser fra almindelige detaljhandlere, bør nødlig drive propaganda for kooperasjonens fortrefelighet; det straffer sig direkte på pungen. Likeledes bør heller ikke en avis som har gode øl-, vin- og brennevins-annonser, agitere for avhold eller forbud — tvertimot, den bør påvise at alkoholforbud fører til alle tenkelige ulykker. Og en avis som har store annonser fra mekaniske verksteder eller andre industrifore-

for noen enkelte blad av mindre betydning, og de særlige hensyn som må tas til de tilfeldige kjøpere — der i almindelighet vil være hissigere på å få »sensasjon» end de faste abonnenter — kan derfor stort set settes ut av betraktning.

tagender, bør ikke under streik eller lockout ta parti for arbeiderne.

De viktigste hensynene, en avis må ta til sine annonsører, tør således være de negative: der er visse ting, den ikke må gjøre, mens annonsørene vel nok bare i sjeldnere tilfelle vil stille bestemte, positive, krav om hvad den *må* gjøre.

Heller ikke her er forholdet så enkelt at det uten videre er klart at avisen må bøie sig. En avis kan ha en så stor utbredelse at de handlende i sin egen velforståtte interesse er nødt til å avvertere i den, enten de har lyst eller ei; det ser man best på kjøbmansstandens forhold til arbeiderpressen som jo ofte i sin politikk kommer til å gå rett imot de private handelsmenns interesser. Og man har en rekke eksempler på — mer eller mindre åpenlyse — forsøk på annonseboikott overfor bestemte aviser¹, forsøk som nok kan ha endt med at vedkommende avis har måttet bøie sig, men som også kan ha endt med forlik, eller endog med seir for avisen.

Avisens større eller mindre hensyntagen overfor annonsørene er imidlertid ikke bare av betydning for den historiker som vil vurdere hvad der står i avisens tekst, men også for den som vil bruke annonsespaltene, som vidnesbyrd om bestemte kulturforhold — f. eks. om befolkningens forbruk av bestemte varer².

Man kan således tenke på det fenomen at visse annonsører eller grupper av annonsører gjør krav på »eksklusivitet», det vil si at de som betingelser for sine annonser i en

¹ I Norge gir Arbeiderpartiets organ i Stavanger »Første mai», det beste eksemplet på et slikt boikottforsøk. I Danmark kan det radikale venstres »Politiken» fortelle en historie om det samme.

² Hvad der her kan leses ut av annonsene, er iøinefallende for eldre tider (for Kristiania i 1760-årene har S. C. Hammer på dette materialet gjort en liten studie i »St. Hallvard», II, s. 268—73), og kanskje endda mer iøinefallende er verdien av f. eks. surrogat-annonsene i den tyske pressen under Verdenskrigen. Men også for nærmere og mere »normale» tidsperioder gir avisannonsene opplysninger om forhold som ellers vanskelig lar sig iaktta; man kan f. eks. tenke på ekteskapsannonsene eller annonsene for begrenning av fødslene.

avis stiller at konkurrenter ikke får lov til å avertere der. I hvor høi grad den slags krav blir stillet og imøtekommet, vil man naturligvis bare i de færreste tilfelle få rede på utenfor avisens forretningsførers kontor; oftest er det kanskje også av nokså bagatelmessig interesse. Men der kan også nevnes tilfelle hvor det må influere på det inntrykk, annonsene gir: Under den mangeårige kamp som har været ført mellom de norske tobaksfabrikkene og deres landssammenlutning på den ene siden og den britisk-amerikanske tobakstrusten på den andre, har begge parter i ganske stor utstrekning brukt slik »eksklusivitets-annonsering».

Dermed er vi imidlertid over i drøftelsen av den tredje form for økonomisk påvirkning overfor pressen.

Spørsmålet om de store økonomiske organisasjoners innflytelse på pressen blev diskutert i anledning av en sak som blev forelagt Norsk Presseforbunds styre den 8. dec. 1922¹. »Nationen» hadde i en artikkel med titelen »En særegenhet» (20. nov. s. å.) omtalt at det gik rykter om at Industriforbundet stod bak en serie fælleskorrespondanser som blev sendt fra Kristiania til utenbys høireaviser, og hadde samtidig skarpt kritisert innholdet av disse korrespondanser. Bladet hadde gåt ut fra at det ikke var Norges Industriforbund som stod bak denne virksomhet, men hadde allikevel trodd, det vilde være gunstig om Industriforbundet offentlig vilde fralægge sig enhver befatning med den slags artikler.

I et par forbitrede innlegg benektet også Industriforbundets formann direktør Platou, at forbundet hadde nogen andel i disse artiklene — som var undertegnet C. M. — og den 24. nov. innrømmet redaktør Chr. H. Michelet at det var ham som var forfatter av artiklene, og at de var utgått fra »Høires pressebureau», altså en politisk, ikke en økonomisk, presseorganisasjon. Hr. Michelet hevdet riktignok, fremdeles i »Nationen», den 28. nov. at »Høires pressebureau» ikke var noget »led i høires centralstyre» og at »høire ikke har nogen officiel eller officios presse, men støttes av en

¹ »Journalisten», 1923, s. 4.

rekke uavhengige blade, tvangfrit, men under det naturlige samarbeide mellem partifæller».

Den egentlige kjernen i saken blev imidlertid ikke berørt ved denne diskussion. Det er jo ingeniende nødvendig at organisasjonenes innflytelse optrær i rent organisasjonsmessige former¹; den kan likeså godt foregå ved hjelp av et mer eller mindre effektivt tryk fra enkeltmenn², og om den slags påvirkninger vil der ifølge sakens natur bare foreligge få opplysninger.

De organisasjonene, det her er tale om, er vesentlig av to slags, på den ene siden kamporganisasjoner som Norsk Arbeidsgiverforening o. l., på den andre siden banker og sammenslutninger av rent økonomisk karakter.

Imidlertid gjør det sig her gjeldende forhold av såvidt komplisert karakter at det er vanskelig å uttale noget av mere almen værdi. Navnlig er det en prælimer underøkelse som må gjøres, før man kan si noget bestemt om de økonomiske organisasjoners påvirkning på pressen — nemlig om høirepartiets overgang fra et vesentlig byråkratisk til et vesentlig kapitalistisk parti. Denne overgangen som neppe endnu er helt avsluttet, har hat mange faser, og de brytninger som herunder har gjort sig gjeldende, avspeiler sig også i pressens holdning; en sammenligning mellom det gamle embedsmannsorganet »Morgenbladet» og dets konkurrent »Aftenposten» ut fra dette synspunkt vilde sikkert gi interessante resultater; men på den andre siden har det også mellom disse to høirebladene gjennom mange år pågått en rent forretningsmessig og journalistisk konkurranse som også har

¹ For arbeiderpressens vedkommende er forholdet som før nevnt så åpent, at der egentlig ikke noget problem er. Det er fullkommen klart at ikke bare det politiske Arbeiderpartiet, men også Den faglige landsorganisasjonen her øver sterk og direkte innflytelse, selvom der kan være nogen tvil om graden av denne i det enkelte tilfelle.

² I denne forbindelse kan det være værd å nevne at spørsmålet om direkte korrupsjon i den norske presse sannsynligvis ikke er av større betydning. Hvad man kjenner til i den retning, er helt underordnede ting (begunstigelser fra restauratører, forlystelsesetablissementer o. l.), og det er neppe rimelig at man behøver å regne med svært meget mer end det som er kjent.

påvirket deres holdning både til saker og personer, og det vil derfor mange ganger være nokså uklart hvilke motiver der i hvert enkelt tilfelle har været de avgjørende for dem.

Imidlertid vilde det være overfladisk under en kritisk vurdering av pressen bare å tenke på de økonomiske synspunkter som er av viktighet. Også rent faglig-journalistiske forhold, de arbeidsvilkår under hvilke en avis blir til, spiller sterkt inn.

Ingen historiker vil falde på å bruke »overskriftene» i en avis som *kilder* til faktisk kunnskap. Selve det mer eller mindre faktiske innhold foreligger, som vi alle vet, i artikkelen eller telegrammet under overskriften, og denne selv har »bare» til oppgave å peke på hvad der står i artikkelen eller telegrammet.

Men det betyr ikke at »overskriftene» er uten verdi eller interesse. En meget vesentlig del av enhver avis' lesekrets nøier sig enten helt med å lese overskriftene, eller ialfall artikkelen nedenunder så overfladisk at det lett blir overskriftens idé- eller følelses-innhold som blir hengende igjen i hjernen. »Overskriftene» er med andre ord et av de viktigste midler en avis har til å hamre inn i publikum det den ønsker, og for den historiker som vil lære en avis' formål å kjenne, er derfor studiet av overskriftene særlig lærerikt.

Her falder man imidlertid let i den fristelsen å anta overskriftene for mere *tendensiøse* end de virkelig er. Jo dypere man trønger inn i bakgrunnen for avisenes overskrifter, des oftere vil man — efter min erfaring — støte på det faktum at de feil som finnes, beror på uvidenhet, ukyn-dighet eller trang til å »gjøre noget ut av intet eller en ubekvem materie», mens den — mer eller mindre bevisste — tendensiøse forvrængning fortrinsvis gjør sig gjeldende på mere specielle områder.

Jeg tar frem et enkelt, efter mit skjøn typisk, eksempel.

Den 13. sept. 1927 innløper til den norske presse følgende telegram fra folkeforbundets møte i Genève:

»Efter hvad Agence Havas' medarbeider erfarer avla Chamberlain igår et besøk hos Baldwin i byen Talloires ved Annecysjøen og gav en redegjørelse for debatten i delegeret-

forsamlingen. De to ministre kom overens om den holdning som man skulde innta under de forestående forhandlinger».

Den som har litt kjennskap til hvordan avistelegrammer blir til, har ikke vanskelig for å se at korrespondenten her ikke har fåt vite nogetsomhelst faktisk. Hverken den britiske utenriksminister eller førsteministeren har betrodd ham noget, og der foreligger ingen opplysning om nogen uenighet mellem de to ministre. Men »Tidens Tegn» for 14. september offentliggjør dette helt intetsigende og innholdsløse telegram under svære overskrifter:

»Baldwin og Chamberlain enige om Storbritanniens holdning i Genève». —

Alle overskrifter av denne type — alle de som er blit til ved hjelp av tankeløshet eller uvidenhet¹ — må historikeren først skille ut, før han begynner å bruke overskriftene som vidnesbyrd om hvorledes man i et bestemt centrum ønsker å påvirke den offentlige mening.

Overfor de erfaringer om manglende omtanke, som man får ved studium av overskriftene, fristes man endog til å se bort fra muligheten av tendens, selv hvor den ligger adskillig nærmere.

Et telegram fra det engelske telegrambyrå av 4. sept. 1927 meddeler følgende:

»Utenriksdepartementet har trukket tilbake den kommunistiske parlamentsrepresentant Saklatvalas pas for reise til Indien. Saklatvala er parser og representerer Battersea i parlamentet. Efter hvad »Observer» meddeler er inndragningen av passet ensbetydende med at Saklatvala ikke vil få tillatelse til å komme inn i Indien. Det er i henhold til uttalt ønske fra de indiske myndigheter selv at passet er blit inndrat».

Når »Tidens Tegn» i sine overskrifter til dette telegrammet forandrer den siste setningen til »Indierne vil ikke se ham» — så er en slik forfalsket gjengivelse i og for sig ikke unaturlig i et så utpreget engelskvenlig og kommunistfiendtlig

¹ Det er en iakttagelse, man hurtig gjør, og som lett lar sig forklare ut fra arbeidsforholdene i redaksjonene, at slike overskrifter forekommer hyppigere i morgenviser end i aftenviser.

organ. Men det tør likevel være det kritisk forsiktigste også i et slikt tilfelle å regne med manglende omtanke som mere nærliggende end bevisst tendens og derfor heller ikke bruke denslags ting som materiale til å forstå avisens og dens ledelses formål og hensikter.

Endelig må man også, for overskriftene som for annet stoff i avisen, regne med at rent tekniske hensyn, f. eks. til avisens utseende, spiller inn. En journalist fortalte mig en gang følgende: der blev referert i avisen om nogen forhandlinger, som trakk i langdrag, og han satte uten å tenke over det overskriften: »Stillingen vanskelig». Da vedkommende avisside var færdig, syntes han ikke, der var riktig balanse i utseendet, og for å få det skulde han gjøre den ene overskriften lengere — altså blev det: »Stillingen overordentlig vanskelig». Men i siste øieblikk kom han til å lese igjennem innholdet av vedkommende meddelelse og fandt at dette var nok ikke helt riktig; »stillingen» var tvertimod blit adskillig lettere.

En undersøkelse av journalistenes almindelige utdanning og kvalifikasjoner, av hele etatens rekruttering vilde utvilsomt hjelpe os godt på vei til vurdering av hvad slags kyndighet og hvad slags ukyndighet man hyppigst vil måtte regne med i pressen.

Når man med god grunn kan regne at den moderne pressen blir til i Norge i 1880-årene, skyldes det ikke bare de forholdene, jeg alt har nevnt. Også en annen ting er med på å danne et naturlig skille her — dannelsen av en særlig journaliststand.

Før den tid var bladmannsgjærningen oftest enten en bistilling for en mann, som hadde andre og solidere gjøremål ved siden av, eller det var en forbigående stilling for en ung mann som siktet høiere — det var den gang, det var sannere end nu at »le journalisme conduit à tout pourvu qu'on en sorte» — eller det var en siste tilflukt for en mann som av en eller annen grunn var blit avsporet i det borgerlige liv.

Nu er journalistikken blit en profession som så mange

andre, selvom den rekrutteres på meget uensartet vis og nogen faglig journalistutdanning hittil ikke har været gift, uten gjennom spredte og tilfeldige kurser. Journalistene har fåt sin faglige organisasjon — fagbladet »Journalisten» hører til den allernyttigste lesning for den som vil forstå en avis' tilblivelse og dermed dens kildeværdi — de har fått en viss fasthet i sine lønningsforhold, hvad der gir dem større uavhengighet overfor press av forskjellig slags¹, og organisasjonen øver også i nogen grad disiplin over tendenser til altfor store utglidninger.

Men det arbeidstempo som nødvendigvis må herske i en dagsavis og som i en mengde tilfelle umuliggjør nærmere undersøkelser, gir trods regulariseringen av etaten allikevel pressens arbeide sit særlige preg.

Dertil kommer så spesiellere vaner i forholdet mellem de forskjellige aviser. Det er ikke bare jakten efter å komme først med en nyhet, som kan bringe en avis til å lansere etterretninger uten enhver rot i virkeligheten, men også omvendt: det at en avis har bragt en nyhet, kan lokke de konkurrerende aviser til å fortie den, selv om den ellers skulde passe godt i deres kram. Og dette siste kan føres endda videre, fra enkelte nyheter til saker av mere almen rekkevidde. En avis kan komme til ikke bare å la en sak ligge, men også til å ta et annet standpunkt til den end den kanskje ellers vilde ha gjort, bare fordi en konkurrent har tat den op eller behandlet den på en bestemt måte. De direkte konkurranseforholdene av denne art er riktignok i regelen vanskelige å efterspore; det hører til sjeldenhetene at de trær så tydelig frem i avisenes egne spalter som i »Morgenbladet» og »Aftenposten» i 1890-årene; nettop disse to avisenes innbyrdes forhold har det derfor en mere almen interesse å forfølge.

De betraktninger som her er gjort gjeldende, tør vise hvor vanskelig det er og med hvor mange muligheter for mis-

¹ Systemet med linjebetaling for faste journalister har nok været praktisert, men aldrig almindelig i Norge; om dets korrupperende virkninger orienterer — dog kanskje med nogen overdrivelse — Upton Sinclairs bok om den amerikanske presse, »The Brass Check».

visning man må regne, om man vil bruke en avis som »levning», som uttrykk for bestemte kulturtilstander eller kulturforhold.

Men endda langt værre blir stillingen for den, som vil bruke pressen som »etterretning», som beretning om faktiske begivenheter. Her blir usikkerhetsmomentene endnu langt flere, fordi det er så vanskelig både å efterspore avisens kilder og den måten den bruker sine kilder på.

En enkelt viktig gruppe av kilder er det i regelen lett å få tak på — de store telegrambyråer. Noget forsøk på å utrede i enkeltheter disse store nyhetsleverandørernes virksomhet og utvikling er egentlig aldrig gjort, og er sikkert vanskelig å gjøre. For de små landenes vedkommende kommer dertil den vanskelighet at deres telegrambyråer er så overordentlig sterkt avhengige av de store byråene, men at de enkelte utslagene av denne avhengigheten sjelden lar sig efterspore.

Hvad »Norsk Telegrambyrå» angår — stiftet 1864 — så var det frem til 1918 et privat foretagende, men gik i dette år over til å bli et aktieselskap, eiet utelukkende av norske aviser. Da det her er tale om aviser av de forskjelligste politiske partier, gir det nye eierforholdet i nogen grad en garanti for politisk upartiskhet i utvalget og utformningen av det stoffet som kommer fra Norge selv.

For de utenlandske telegrammer derimot er Norsk Telegrambyrå helt avhengig av de fremmede byråene som det står i forbindelse med — direkte er dette byråene i London, Paris, Berlin, København, Stockholm og Helsingfors, indirekte (via disse seks) også de andre telegrambyråene i verden — og disses uavhengighet er av meget uensartet karakter. Eksempelvis kan det nevnes at under Verdenskrigen var telegrambyråene i de krigførende land praktisk talt å betrakte som rene statsorganer. Men også under fredelige forhold øver statsmakten, kanskje særlig i stormaktene, en ganske effektiv innflytelse på, hvad telegrambyråene sender ut.

Bortset fra telegrambyråene, som altså krever sin egen undersøkelse¹, er det felles for alle aviser at de i størst mulig

¹ Det samme er også tilfellet med de mindre og mere spesielle telegrambyråer og pressebyråer som sogner enten til bestemte politiske partier

utstrekning holder sine kilder hemmelige; man vil nok ofte kunne se at en etterretning må ha sin opprinnelse i et eller annet bestemt kontor, en eller annen bestemt krets; men hvor mange mellemeledd den har passert, før den kommer frem i avisspaltene, lar sig oftest ikke bedømme.

Desto viktigere er det da å gjøre sig op en forestilling om den måte pressen benytter sin kilder på, og her møter vi igjen kravet om enkeltundersøkelser som grunnlag for mere generelle betraktninger. Det viser sig nemlig meget snart at de forskjellige aviser her opfører sig meget forskjellig.

Lettest skaffer man sig et almindelig inntrykk av den grad av omhyggelighet, en avis anvender overfor sine kilder, ved å gjennomgå dens referater av stortingsmøter eller andre forhandlinger, som dessuten er kjendt fra stenografiske referater, slik at det faktiske begivenhetsforløp er på det rene. Det viser sig da meget raskt at det slet ikke bare kommer an på den enkelte referent, men at hver avis har sin tradisjon, som virker i høi grad bestemmende på forholdet mellem objektivitet, partiskhet og sensasjonsglede i referater og andre gjengivelser¹.

Denne tradisjonen kan imidlertid være temmelig uensartet for de forskjellige områder, en avis spenner over. Ikke minst hvor den politiske og den rent journalistiske ledelsen ligger i forskjellige hender kan man iaktta det. Men også

eller til større organisasjoner av annen art. Utenriksdepartementets pressekontor er derimot for Norges vedkommende ikke av nevneverdig betydning for de spørsmål, vi her beskjeftiger os med.

¹ Det vilde være forhastet her å forsøke en karakteristik av de viktigste norske bladene på dette grunnlaget; men en enkelt bemerkning tør være på sin plass: norske historikere har i større utstrekning brukt »Morgenbladet» som kilde enn noget annet blad — sikkert vesentlig av den grunn at »Morgenbladet» i en lang årrekke har været forsynt med gode innholdsregistre for hver måned og derfor har været særlig lett å bruke. Noget verdifult kildekritisk prinsipp er dette unektelig ikke; men det treffer sig så heldig — kanskje er det ikke bare et tilfelle — at »Morgenbladet» viser sig å være mindre unøiaktig med sine referater og sine citeringer av motstandere eller meningsfeller end de fleste andre norske aviser og derfor kanskje også i andre ting er mindre utrygg som kilde. Se artiklen om Friele i Norsk Biografisk Leksikon IV, s. 271 ff.

ellers kan man se hvorledes en avis' aktpågivenhet over for medarbeideres løsaktige eller tendensiøse gjengivelser av fakta er meget ujevn f. eks. på politisk, religiøst eller litterært område.

Et forhold som det er helt nødvendig å være oppmerksom på, før man benytter en opplysning eller et ræsonnement i en avis som kilde, er om det er fremkommet i rolige og likevektige tider eller under den ophisselse som fremkommer i en valgkamp, under en stor streik el. l.

Navnlig den siste dag før et valg — d. v. s. på et tidspunkt da motparten ikke kan få dementert før etterat det er blit forsent — synes det å være ret ubegrenset hvad en avis kan påstå om motparten, og data fra en slik dag kan man med fuldkommen sindsro la ligge som ubrukbare, hvis de ikke bekreftes ved senere opplysninger. Men også på tidligere tidspunkter under valgkamp (eller streik) er pressens så å si »normale» pålitelighetsgrad vesentlig nedsatt.

Her må man imidlertid prøve å trekke et skille, alt ettersom man vil bruke vedkommende presseetterretning som »beretning» eller som »levning». Som »beretning» vil en opplysning fremkommet under slike ophissede tider åpenbart alltid være dårlig. Som vidnesbyrd om virkelig rådende stemninger og forestillinger derimot — altså som »levning» — er dens verdi avhengig av, om den kan antas bare å være et demagogisk middel i agitasjonens tjeneste, eller om den er et uttrykk for at slike ting virkelig blev trodd og ment.

Et spørsmål som krever en undersøkelse for sig, er det om pressens forhold til »den offentlige mening».

Selve begrepet »den offentlige mening», så utvilsomt som realitet det end er, er meget vanskelig å bestemme klart og nøiaktig, og de arbeider som foreligger om den, på alle de store verdensspråk, har ikke hjulpet os svært langt på vei til en klar begrepsbestemmelse. Det kan heller ikke nytte her å ville innlate sig på et slikt forsøk, like så lite som vi kan prøve på å bestemme »den offentlige mening»s innhold.

Klart er det imidlertid at pressen i det moderne samfund er det viktigste organ til å gi uttrykk for »den offentlige

mening», langt viktigere end f. eks. parlament, kirke, domstoler; bare i enkelte akutte situasjoner vil massens direkte meningsyttringer vise sig å være sterkere og betydningsfullere.

Spørsmålet for os er imidlertid i hovedsaken dette: i hvilken grad er pressen bare uttrykk for en — mer eller mindre latent — eksisterende offentlig mening, i hvilken grad virker den selv direkte meningsdannende?

Noget almengyldig svar på et slikt spørsmål kan sikkert ikke gis, og selv konkrete undersøkelser har vanskelig for å føre frem til sikre resultater, nettop fordi det i så høi grad er tale om en vekselvirkning.

På et bestemt punkt i norsk pressehistorie vilde der kunne gjøres en undersøkelse av prinsipiell betydning for spørsmålet om pressen og den offentlige mening. Det gjælder »Morgenbladet» og unionskrisen i 1905.

Desværre har jeg ikke mulighetene for å gjennomføre en slik undersøkelse, men kan bare med nogen ord antyde hvordan problemet ligger an.

Det norske høireparti hadde i den siste menneskealder før unionsopløsningen været utpreget unionsvenlig. Denne unionsvenligheten hadde riktignok i en stor del av partiet ikke været båret av videre varme følelser, men været bestemt av rene hensiktsmessighetshensyn. Men den hadde da ialfall været der, selv om den nok var blit adskillig avbleket i løpet av 1890-årene, og endnu under forhandlingene om oppløsning av det felles konsulatvesen i 1902—04 var den utvilsomt.

Den vendingen i konsulatforhandlingene som inntratte i de siste måneder av 1904, måtte imidlertid stille høire overfor det spørsmålet om ikke også det måtte opgi å holde på unionen. De forhandlinger som utenriksminister Lagerheim hadde innledet i begynnelsen av 1902, hadde gitt høire håp om en brukbar løsning av det mest aktuelle spørsmål i unionskonflikten og dermed om en fredeligere stemning mellom unionsfellene; det hadde gitt høire en slags seir ved stortingsvalget i 1903 — det var som om det omsider skulde bli mulighet for fruktbar norsk høirepolitikk. Og så viste det sig plutselig i november 1904 at konsulatforhandlingene måtte bryte.

Innenfor høire måtte dette nødvendigvis føre til sterke brytninger — mellom dem som fremdeles mente å kunne bevare sin gamle unionsvenlighet, og dem som fannt at nu fikk det være nokk, nu var det siste forsøket gjort og nu måtte man se å komme ut av unionen. Under denne brytningen finner »Morgenbladet» under redaktør Nils Vogt meget tidlig å måtte ta standpunkt for den siste fløien i partiet, for bruddet med Sverige og for samling av alle partier i Norge, mens »Aftenposten» i det lengste forsøkte at holde på unionen — *quand même*.

»Morgenbladet»s kampanje for sit standpunkt er i mange henseender meget behendig, idet den i desember 1904 og januar 1905 vesentlig former sig som polemikk mot den svenske høirepressen og som rikholdige citater fra den del av pressen utover landet som redaktøren var enig med (d. v. s. vesentlig venstrepressen); først da bruddet i forhandlingene den 1. febr. var åpent og definitivt, tar »Morgenbladet» selv for egen regning uforbeholdent standpunkt.

At den alt overveiende del av høire i løpet av vinter- og vår-månedene kom over til å se saken på samme måte som »Morgenbladet», er på det rene. Det, vi derimot endnu ikke vet, er om »Morgenbladet»s og redaktør Vogts andel i dette er så stor som det har været hevdet, eller om »Morgenbladet» har fulgt dels høires ledelse, dels opinionen i en større eller mindre del av høire (»Kristianiahøire» eller »Morgenbladshøire», som man ofte sa). Først ved hjelp av samtidige memoarer¹ og brev tør det bli mulighet for å avgjøre hvad der er riktig; men alt en gjennomgåelse av pressen selv vil sikkert kunne føre et godt stykke på vei. —

Et hovedmiddel for al kritisk behandling av et kilde-materiale er sammenligning, og også for pressens vedkommende når man bare frem til resultater ved hjelp av sammenligning. Men de slutninger som må trekkes av sammenligningen har riktignok sin særlige farve.

Finner man — hvad der f. eks. hyppig vil være tilfelle

¹ E. Hagerup Bulls betraktninger over »Høirepartiets fortid og 1905» (Fra 1905, s. 27—37) gir ingen bidrag til løsningen av dette spørsmål.

ved saker av utenrikspolitisk rekkevidde — i et lands eller en hovedstads presse, uten hensyn til parti eller retning, en ensartet opfatning eller en ensartet gjengivelse av faktiske forhold eller begivenheter, er det i regelen meget forhastet derav å slutte, at fremstillingen er objektivt riktig. En slik enstemmighet vil ofte — kanskje oftest — bety at fremstillingen er »inspirert» fra en bestemt kilde, at der med andre ord ikke foreligger flere uavhengige kildevidnesbyrd som støtter hverandre, men bare et eneste. Og den »inspirasjonskilde» som ligger bak en slik pressestemmighet — f. eks. et utenriksdepartement — vil regelmessig forfølge en bestemt hensikt med å la pressen gi en bestemt fremstilling; enstemmigheten vil med andre ord snarere svekke den tillid, man kan ha til fremstillingens objektive sannhetsinnhold, end styrke den.

Det er almindelig kjendt at i kritiske perioder — som under verdenskrigen, eller i unionskrisen 1905 — blev de ledende presseorganers representanter nogenlunde regelmæssig tilsagt til felleskonferanser hos utenriksministeren eller statsministeren for å bli instruert om hvad regjeringen ønsket der skulde sies eller ikke sies. Virkelig brukbare opplysninger om disse konferansene foreligger imidlertid endnu ikke; man vet hverken hvor stor åpenhjertighet der fra vedkommende ministers side blev vist pressen eller hvor sterkt press han søkte å legge på den eller hvor villige de forskjellige aviser var til å bøie sig for et slikt press.

Det er oplyst, bl. a. av E. Hagerup Bull som var medlem av regjeringen i 1905¹, at Chr. Michelsen under unionskrisen var mere åpenhjertig overfor de ledende journalister end nogen norsk statsmand før ham — det er vel overhode han som først begyndte med den regelmessige orienteringen av pressen om de store politiske spørsmål. Men det er også — og sikkert med god grunn — blit pekt på den likheten mellom Michelsen og Bismarck at de begge brukte sin — virkelige eller tilsynelatende — åpenhjertighet dels til å skjule sine egentlige hensikter, dels til å binde motparten ved den

¹ Fra 1905. Erindringer og betragtninger, s. 11 ff.

»fortrolighet», de viste. Og navnlig er det fremhevet, både av Hagerup Bull og andre, at Michelsens åpenhjertighet overfor pressen ikke gikk lenger end til en orientering om hvorledes den faktiske situasjonen var, mens han aldri meddelte noget om sine egne planer, om hvordan han vilde møte de vanskeligheter, situasjonen innebar.

I hvilken grad den slags konferanser finner sted under roligere forhold, er det litet oplyst om. At de har været anvendt både overfor utenrikske forhandlinger (om traktat-spørsmål o. l.) og overfor delikate økonomiske spørsmål (f. eks. bankvanskeligheter eller andre ting som kunde påvirke valutakursene), tør være på det rene; rimeligvis vil der også enten i vedkommende departement eller i vedkommende statsråds privatarkiv måtte foreligge notater om hvad der således er foregått. Men da partene jo har en iøinefaldende interesse av å holde saken hemmelig, så lenge den er aktuell, og dessuten pressens interesse er at folk får mindst mulig greie på dens informasjonskilder i almindelighet, vil det sikkert kreve ganske brydsomme undersøkelser å gå disse forhold nærmere etter i sømmene.

Konklusjonene på de overveielser over pressens kildeværdi som her er lagt frem, må i første linje gå ut på at vi trenger detaljundersøkelser. Det gjelder her som på alle andre områder, at det å trengte frem til selve den historiske virkelighet er en så vanskelig ting, at vi behøver de mest minutiøst nøiaktige undersøkelsesmetoder, de mest præcise iakttagelser. Men fordi pressen er en »kollektiv kilde», må arbeidet på å nå inn til dens innerste vesen legges anderledes an end undersøkelsen av en »individuell kilde», og programmet for de detaljundersøkelser som må komme, må stilles opp ut fra en klar bevissthet om dette kildemateriales særegne natur.

Det er betegnende at de kritiske problemer som knytter sig til pressen, overhodet ikke er berørt i Erslevs »Historisk Teknik». Og det er til den anden side lærerikt å se hvordan pressen behandles rent individualistisk — som uttrykk for de

forskjellige redaktørers personlighet — nesten overalt hvor en mere inngående fremstilling blir gitt av dens betydning for det offentlige liv¹.

Begrepet »samtidige kilder» spillet for den eldre kildekritiske metode en betydelig rolle, og det er også uten videre klart at selve samtidigheten sikrer mot mange av de allervesteste avvikelser fra sannheten. Ikkedestomindre er det med god grunn man i den seneste tid er blitt betenkelig overfor den grad av tillid man kan skjenke en etterretning, bare fordi den er »samtidig». Og en kritisk undersøkelse av pressen — som jo stort sett er en »samtidig kilde» — vil utvilsomt lære os at vi ikke er kommet svært langt på vei fordi om vi har bragt på det rene at en kilde er samtidig. Også innenfor samtiden er feilkildene både mangeartede og betydelige.

Edvard Thermænius gjør i sin inngående fremstilling av »Lantmannapartiet, dess oppkomst, organisation og tidligere utveckling» (s. 5) oppmerksom på, at »pressen utgör för forskaren i första hand en fortlöpande krönika, i vilken med större eller mindre fullständighet dagshändelserna inregistreras. Redan härigenom, men även genom det egentliga artikelmaterialiet — krönikor, notiser och korrespondenser icke mindre än ledarna — erhåller han en inblick i tidens allmänna karaktär, som utgör en snart sagt omistlig förutsättning för verklig förståelse».

Forestillingen om at pressen kan brukes som en »fortløpande krönika» der innregistrerer dagens begivenheter, er imidlertid som det tør fremgå av det foregående, bare riktig med ganske vesentlige forbehold². Det er, for å bruke Arups

¹ Se eksempelvis Hjalmar Christensens fengslende fremstilling av »Politisk liv i Bergen» i b. III av jubilæumsverket »Bergen 1814—1914».

² Thermænius' videre betraktninger om pressens kildeværdi sammesteds gir et litet inntryk av hvor viktig det er å kjenne pressens arbeidsmåte for å vurdere dens opplysninger. Han gjør gjeldende som en innvending mot pressekrologenes kildeværdi, at de »väl få tänkas i allmänhet vila på vederbörande författares egna hågkomster eller på mer eller mindre flyktiga upplysningar samt därjämte mycket ofta torde tillkomma i största hast». Jeg tør

uttryksmåte, bare »et meget løst omrids» en slik aviskrønike gir, før den er kritisk gjennomarbeidet.

Før jeg slutter vil jeg gjerne gjøre opmerksom på at der er et kritisk problem jeg med hensikt har latt være å komme inn på, idet det vistnok med størst fordel kan behandles isolert. Det er pressens forhold til forlags- og teaterindustrien.

På alle andre områder anses i den norske presse den åpne, direkte tekstreklame for en utilbørlighet, og hvor den forekommer, skjer det ialfall bare under særlige forutsetninger.

I nogen grad opretholdes nu vistnok offisielt den forestilling at pressens anmeldelser av bøker, teaterforestillinger, konserter o. s. v. ikke har noget med reklame å gjøre, og i *bokstaveligste* forstann har de det jo heller ikke i de større bladene. I de mindre bladene utover landet derimot ser man stadig vekk de av forlaget selv forfattede reklameannonser rykket inn i teksten som bladets egen anmeldelse.

Og selv i de større bladene, hvor der overfor den enkelte bok eller den enkelte forestilling rå adskillig uavhengighet, er reklamesynspunktet forsåvidt av interesse, som forlags- og teaterindustrien hører til pressens beste annonseleverandører, og pressen derfor har sterke hensyn å ta til deres interesser; men både dette spørsmål og det om de enkelte anmeldernes økonomiske avhengighet er som sagt en oppgave for sig selv å få undersøkt.

naturligvis ikke benekte berettigelsen av denne kritik ut fra svensk materiale; men skulde jeg dømme fra norske forhold, er den ikke riktig. Nekrologene, ialfall i de større avisene, bygger her ikke uten videre bare på det som kan finnes frem i øieblikket, men på materiale som er samlet sammen efterhvert (populært kaldt »likkisten») og har derfor større verdi end Thormøen vil tilkjenne dem.

Edv. Bull.